

Døden i bilder

Stefan Pajung, Søren Hein Rasmussen

Dødens store billedbog

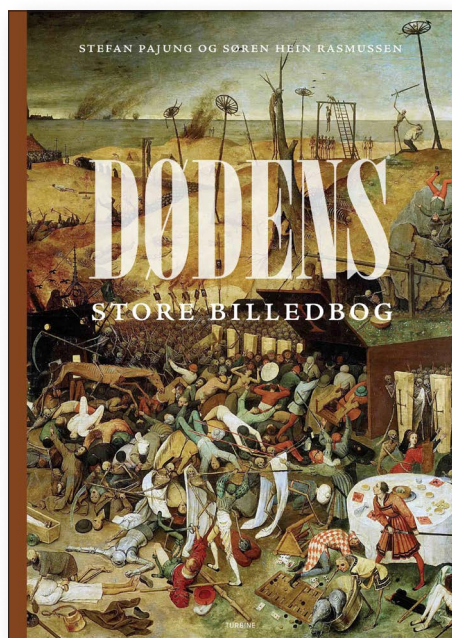
Århus: Turbine, 2020

355 s.

ISBN 978-87-406-6617-5

Michael 2021; 18: 487–90.

Bevisstheten om døden har alltid vært livets vilkår og preget tidligere hverdagen, både dagligliv og trosliv, i mye større grad enn vi i dag kan forestille oss. I denne boken er det ikke *det* som diskuteres og illustreres. Det er Døden som figur, den personifiserte død. Bibelens siste bok, *Johannes' åpenbaring, Apokalypsen* – nedskrevet i siste halvdel av det første århundre etter Kristus – inneholder en stor samling profetisk-apokalyptiske syn om endetiden. Det er der vi møter *de fire ryttere*, slik de, mest kjent, er fremstilt av Albrecht Dürer (1471–1528) i hans tresnitt fra 1497–98 (figur 1). De tre første ryttere er hos Dürer typiske mandige middelalderfigurer. Den første, bevæpnet med en bue, rir ut for å seire. Den neste med et stort sverd har «makt til å ta freden bort fra jorden, så folk [kan] slakte hverandre ned.» Den tredje rir med en tom skålvekt i hånden, sultens rytter. Den fjerde rir på et øk og er hos Dürer en mager gamling med et vilt ansiktsuttrykk, «Rytterens navn var Døden, og dødsriket fulgte med ham.» Det er tydelig at også de tre første ryttere bidrar til død ved sverd, sykdom eller sult – men det er den fjerde rytter, Døden, som er hovedpersonen i Pajung & Rasmussens bok.

Døden gjennom tusen år

Dürers fremstilling av Døden som en av de fire ryttere er ikke den eldste avbildning vi kjenner. I religiøse, illustrerte håndskrifter 500 år tidligere vises Døden enten som en rytter, gjenkjennelig som den siste på sin bleke hest eller som en sykkelig mann med en sigd i hånden. Ljåen kommer senere. På 1200- og 1300-tallet sees Døden som et kadaver, senere som et skelett, men kan fremstilles på mange måter, også som kvinne med flaggermusvinger som svinger sin ljå over intetanende mennesker. Oppfatningen av Døden som en innhøster med ljå eller et gruvekkende skelett blir gjengs gjennom senmiddelalderen.

Boken viser figuren Døden gjennom mer enn tusen år fra de middelalderske bilder frem til de siste tiår, der Døden også er et pop-fenomen, avbildet på plateomslag, i gatekunst, på T-trøyer eller i karikaturer. I boken gis eksempler på Dødens opptreden i prosa, dikt og ballader, fra 1300- og 1400-tallet og frem til tidlig 2000-tall. En dødsdansfrise fra en tysk kirke i 2002 innledes med et dikt om døden, som godt kunne vært fra tidligere århundrer. Også i sangeren Johnny Cashs (1932–2003) fremragende *The Man comes around* (2002), som ikke er gjengitt i boken, er ekkoet fra apokalypsen og middelalderens bilder av Døden mer enn tydelige.

Vi kan i boken glede oss over ikke bare tallrike anonyme, eller i dag ukjente kunstners fremstillinger. Det er i tillegg til Dürer, også kjente navn som Jan van Eyck (1390–1441), Pieter Bruegel d.e. (ca. 1525–69), Rembrandt van Rijn (1606–69), Katsushika Hokusai (1760–1849), Vincent van Gogh (1853–90), Edvard Munch (1863–1944) og Salvador Dalí (1904–89). Theodor Kittelsens (1857–1914) *Pesta* fra 1901, «en gammel / krokett kjerring, / med rive og lime» ville vært et originalt bidrag til det mangfoldige bildet av Døden.

En kunstner er gitt spesiell plass, den flamske mester Pieter Bruegel d.e., hvis store *Dødens triumf* fra 1562 illustrerer forsiden og sees over to sider i boken. Som gjennomgående vignett gir bildet en gruoppvekkende fremstilling av ikke bare av Døden, men av dens mange virkemidler.

Boken er tematisk inndelt i kapitler som *Dødens triumf*, *Dødedansen*, *Dødens tilbehør*, *Døden i krig* og *Døden i ikke-europeiske kulturer*. Det er ikke en biologisk eller teologisk tradisjon som avspeiles, men boken reflekterer flott det sosiale og historiske landskap som danner bakteppet for kunstverkene. På den måten gir boken en interessant og, temaet til tross, underholdende kulturhistorie. Den er en kommentert bildevandring. Hvert kapittel åpner med noen få sider gjennomgående tekst, så følger illustrasjoner til kapitlet, ca. 200 i tallet, med en kort, forklarende tekst. Bildene er imponerende gjengitt. Den moderne teknologi sees ikke bare ved at kun fire av

Figur 1. Albrecht Dürer. De fire apokalyptiske ryttere. Foto Wikimedia Commons.

bildene ikke stammer fra Wikimedia Commons, men også ved gjengivelsens kvalitet. Forfatterne og forlaget har utnyttet bokens format. Noen avbildninger fyller hele sideflaten på 25 x 35 cm eller bruker begge sidene til ett bilde.

Dette er en sann *coffee table book*. Man kan åpne hvor som helst og bla i den, lese bildetekst og se bildet, men jeg vil likevel anbefale å lese fra start til slutt. Det gir av og til gjentakelser, når man finner det samme under bildet som i tekstavsnittet. Det er en mindre innvending. Fordelen ved å lese den tematisk, slik den tilnærmet kronologiske fremstilling legger opp til, er større. Så kan man heller bla frem og tilbake etter å ha avsluttet boken første gang. Det er den vel verdt. Den har ikke bare et stort format, den krever også av andre grunner at leseren sitter komfortabelt, boken veier over 2,6 kg. Den koster imidlertid mindre enn en ny roman. Leseren nyter godt av danske fond som har støttet utgivelsen.

Den siste fremstilling av Døden i boken viser ikke noe skjelett, her mangler hesten, landbruksredskapet, våpenet, timeglasset. Det er en noe tykkfallen, dansende og dresskledd kontorist med hodetelefoner vi ser, *Felix the Reaper*, hovedpersonen i et dataspill fra 2019.

Fra dataspill til bok

Bokens forfattere, historikerne Stefan Pajung (f. 1975) og Søren Hein Rasmussen (f. 1957), har til felles en solid vitenskapelig bakgrunn og en interesse for formidling. Fra 2011 arbeidet de sammen om å utvikle dataspillet *Felix the Reaper – a romantic comedy game about the life of death*, basert på det store kirkeveggmaleriet *Dødsdansen fra Lübeck* fra sent 1400-tall. Arbeidet med spillet tok små ti år. Underveis hadde de funnet at Døden opptrådte i de forskjellige skikkelser, gruoppvekkende i fremtoning eller som en tilsynelatende fredelig samtidsfigur.

Her er ikke en bok utgangspunkt for film eller dataspill, men dataspillet for en bok. Forfatterne ble etter årene med dataspillet kontaktet av et forlag som mente deres omfattende søken i et nærmest utrolig stort bildemateriale også burde resultere i en bok.

Og det gjorde det.

Per E. Børdahl
pbordahl@online.no

Per E. Børdahl er pensjonert klinikkoverlege ved Kvinneklinikken, Haukeland universitetssjukehus og professor ved Universitetet i Bergen.